nen com a habitual (la Real Academia de la Historia o l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, el CSIC i diferents revistes universitàries, entre elles la RAP.

Resumint, el treball monumental que he comentat té valor per múltiples circumstàncies. En primer lloc, recupera per a la recerca una important necròpolis del període celtibèric final. Contribueix a recuperar el patrimoni celtibèric que va excavar el marquès de Cerralbo demostrant que se'n poden extraure no poques dades importants per a la recerca. Paral·lelament, esdevé un important catàleg actualitzat (tipus, descripcions i bibliografia) sobre un vast nombre de materials típicament celtibèrics. Finalment, es destaca com a model d'estudi i com a estímul per a propers treballs que afrontin el reestudi de les grans necròpolis protohistòriques peninsulars.

Raimon Graells i Fabregat
Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsstipendiat der Alexander von Humboldt-Stiftung.

Catàleg de materials andalusins del Museu de la Noguera. Museu de la Noguera-Institut Municipal de Progrés i Cultura. Balaguer 2010

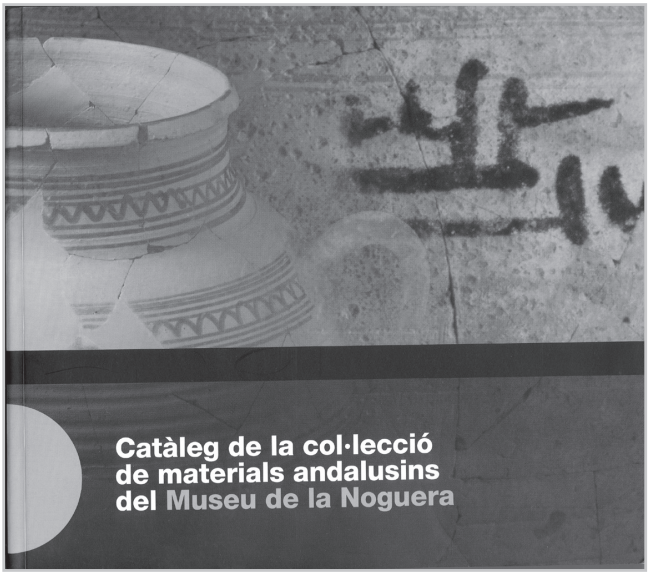

Han passat força anys d'ençà que Lluís Diez Coronel en el XII Congrés Nacional d'Arqueologia (Jaén, 1971) va sorprendre tots els presents amb les notícies sobre les primeres troballes arquitectòniques i ceràmiques provinents de Balaguer. Fins l'any 1973, en publicar-se les actes, no fou possible capir la importància de la troballa i l'interès que comportava la seva presència en aquestes terres. Si bé un dia foren andalusines, pràcticament ningú no tenia present que al-Andalus hagués arribat tan al nord i fos capaç de crear el que teníem davant dels nostres ulls.

Alguns investigadors, jo entre ells, sabíem de l'existència d'un Pla d'Almatà i Roderic Pita i Mercè, sabedor de la meva dèria per l'islam arqueològic, m'havia fet arribar les planes, avui gairebé oblidades, que albiraven un futur esponerós en aquell indret, allunyat de l'islam i poc procliu a sentir-se hispanomusulmà; denominació que aleshores imperava per damunt de totes les coses, i encara no se sabia ben bé què volia dir allò que alguns coneixíem com andalusí.

En realitat, la presència de l'islam a terres lleidatanes era impensable. Les fonts textuals romanien verges i la investigació arqueològica encara més. Fins i tot hom pensava que la producció àulica dels omeies de la gran Còrdova marwaní i, de rebot, els productes ceràmics que aleshores coneixíem com a ceràmica d'Ilbira —un miracle de bellesa amb els colors verd i manganès i amb la seva complexa iconografia, de plena heterodòxia coràmica—, s'havien espargit arreu d'al-Andalus en companyia dels exèrcits califals que mantenien el poder islàmic per tota la geografia peninsular. Aquesta idea predominava i era defensada per damunt de tota altra cosa.

L'any 1973 obria nous camins mercès als quals començàvem a intuir noves dades precisament des de la perifèria d'al-Andalus: Múrcia, Almeria, Mallorca, València… Ara bé, l'interès dels organitzadors dels congressos esmentats no abastava dates tan properes a les que nosaltres proposàvem, defensàvem i arribàrem a demostrar a través de les nostres troballes.

Posteriorment, els treballs de Christian Ewert i les oportunes puntualitzacions de Dorothea Duda per força havien d'obrir-nos els ulls; i tots els qui, en aquells moments, començàvem a veure que en el segle XI quelcom especial es gestava gairebé no gosàvem afirmar-ho. Dirigir els ulls vers l'antiga *Balagay* dels textos àrabs era com veure la llum del far que il·lumina el nauta perdut dins la immensitat de la Mediterrània, que en aquells temps llunyans era, sens dubte, l'única mar que importava al nostre món.

El temps sol córrer de mala manera i aquella claror besllumada en el Congrés de Jaén de l'any 1971 ha tardat massa a convertir-se en plena llum. Això no vol dir que la investigació no continuàs, tot mantenint una o unes dedicacions que feien de la Marca o Frontera Superior un referent dins la coneixença de la vida material de les comunitats andalusines establertes a l'extrem nord-est d'al-Andalus.

Seguir de prop la tasca de Josep Giralt fou en aquells anys següents motiu d'intercanvis i visites a mesura que les coses avançaven no sempre amb la necessària facilitat que la investigació arqueològica hauria d'haver tingut. A poc a poc, i com dèiem en els primers anys d'aprenentatge, amb bona lletra, poguérem veure com la investigació es mantenia, flocava i aportava noves informacions cada vegada més suggeridores i aclaridores. Un exemple clar el tenim a partir de les troballes del portal de Magdalena a la mateixa Lleida musulmana, *Larida* il·lustre, que confirmava que les troballes de Balaguer no suposaven un fenomen aïllat, ans al contrari, eren una fita essencial per a la petita història de l'islam a terres catalanes, i una confirmació de la importància del segle XI a l'hora de difondre la cultura islàmica arreu de la perifèria d'al-Andalus. Múrcia, Almeria, Mallorca, València, Saragossa i, poc després, el llunyà oest, Badajoz, Cerro da Vila, Silves, Mértola. A poc a poc, d'igual manera que la *fitna*, la gran revolució dels àrabs, va cloure una etapa de plena esponera califal, la diàspora política, militar, literària, cultural i artesanal sorgida d'aquella calamitat, a la llarga

féu d'aquell segle XI un exemple de plena activitat artística i social.

No és cosa, ara, d'insistir en una història de la investigació, ni de bon tros. Aquells que poques coses sabíem quan participàrem en el Congrés de Jaén ara sabem bé que obrírem un camí que, sortosament, va produint noves troballes, noves apreciacions, matisacions i si és necessari rectificacions. I a través d'aquest nou camí podem vantar-nos que ja intuíem que noms com Balaguer, Palau Formós, Pla d'Almatà, serien fites essencials per arribar fins on hem arribat.

La publicació que arriba a les meves mans és bona prova de tot això. Resum, extens resum, de tot el que s'ha fet al llarg d'aquests anys comptant no tan sols amb aquelles publicacions sobre el tema sinó també amb els reports i estudis que deixaren de ser publicats davant el poc interès dels qui tenien competències en la matèria. És una referència més al treball de Josep Giralt que pocs de nosaltres tinguérem la possibilitat de gaudir en el seu dia.

Aquest estudi, *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera,* és quelcom més que un catàleg. En primer lloc, és un complet estudi d'una etapa cabdal de la història de Catalunya fet a partir de la col·laboració dels diferents especialistes que han treballat a la contrada i que, amb la seva participació, han pogut bastir les tres parts fonamentals que conformen el llibre. Tots ells, a poc a poc, han fet possible que les pedres deixassin de ser testimonis muts per convertir-se en documents fefaents, els quals, a partir del procés investigador iniciat el 1985 pel professor Philippe Sénac, han fet de la Noguera un camp essencial per a la seva investigació.

El complement bibliogràfic és una bona prova del que dic. I gosaria afirmar que pocs territoris d'al-Andalus han gaudit d'una tan completa xarxa d'actuacions on no sols l'arqueologia ha dit la seva sinó també on els arabistes han aportat els seus coneixements, de manera que els primers segles de l'islam a l'antiga Hispània presenten un panorama tan aclaridor com el que tenim a les mans.

Sénac, després de llargs anys dedicat a la investigació de la contrada, presenta una completa anàlisi de l'ocupació del territori, de la importància del paisatge a l'hora d'establir els punts de defensa i de determinar el que era defensable de manera imprescindible, sense deixar de banda el procés d'integració de les comunitats tardoantigues, la seva islamització i la perdurabilitat dins el territori d'aquestes comunitats que varen perviure fins a la reintegració del territori al món cristià. En aquest camp, el record dels procedents de *Balagay* que, en una data indeterminada, arribaren a *Mayurqa* i deixaren el seu nom de lloc a les terres que pertocaren al comte del Rosselló, Nunyo Sanç, mainader del rei En Jaume, sempre ha suposat, per a mi, una incògnita que no he pogut desvetllar.

Voldria destacar, a més, unes paraules de Philippe Sénac sobre l'estat actual de la investigació arqueològica. No són moments encoratjadors, no sempre l'arqueologia, i menys la medieval, manté la continuïtat precisa i el suport adient. Els mots que segueixen són també aplicables a molts altres indrets de l'Estat. I no és exageració meva recomanar la seva aplicació a les noves generacions d'arqueòlegs. Diu Sénac:

> També convindria afegir a aquest quadre diverses tesis presentades recentment o en elaboració, així com diversos programes de recerca lligats a l'arqueologia coneguda com a "extensiva"; entre aquests figuren els treballs de M. Barceló i H. Kirchner sobre les zones de regadiu (Barceló, 1987); els de F. Sabaté i J. Brufal sobre les zones de secà o l'estudi dels paisatges rurals realitzat sota la direcció de J. Bolós i de J. Busqueta en el marc de publicacions titulades *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, tot i que aquestes investigacions van més enllà del període islàmic. En un moment en què, sovint per raons materials, el nombre d'intervencions "verticals" tendeix a disminuir, l'arqueologia islàmica a la vall de l'Ebre s'ha convertit en un camp de noves preguntes i nous enfocaments.
>
> Si bé cal felicitar-se per aquesta evolució no és menys cert que la multiplicació de prospeccions i recollides de superfície tan apreciades per la "new archeology" planteja, però, un important problema que es reflecteix particularment en el poc èmfasi que els museus regionals posen en el període islàmic. De fet, si bé les prospeccions de superfície i els sondeigs constitueixen una eina extraordinàriament eficaç per recollir informació, registrar emplaçaments i proposar mapes de poblament, sovint condueixen a l'acumulació de gran quantitat de mobiliari en els magatzems del museu als quals el públic mai no tindrà accés. En una època en què la valorització de les investigacions s'ha convertit en una necessitat, els arqueòlegs especialitzats en el període islàmic es veuen sovint desacreditats en comparació amb els seus col·legues dels períodes prehistòric o antic. Les prospeccions i els sondeigs no subministren més que un mobiliari fragmentat que impedeix, generalment, qualsevol tipus de restitució i aquest és un handicap real que tendeix a devaluar l'enfocament de certs arqueòlegs acusats de multiplicar sondeigs que no condueixen a descobriments significatius. Aquests retrets són evidentment excessius en vista dels resultats obtinguts, encara que es pot afirmar que una excavació continuada i programada si bé és més restrictiva, més pesada i més costosa, segueix essent, en última instància, l'única manera d'obtenir un mobiliari susceptible de ser utilitzat com a referència.
>
> En aquest sentit, davant els progressos registrats per l'arqueologia islàmica al nord de l'Ebre i el reduït espai que les col·leccions islàmiques ocupen als museus regionals, amb l'excepció del Museu de la Noguera a Balaguer, és realment poc raonable somniar amb un centre regional dedicat a aquest període...?

Al meu entendre les paraules de Philippe Sénac haurien de ser cisellades damunt blocs de pedra per a una millor coneixença dels responsables polítics, de manera que s'assabentin del que haurien de fer i no fan. Ara bé, tal cosa no deixa de ser una simple utopia! Per llegir cal saber fer-ho, i això no sempre és habitual. I les inscripcions lapidàries solen emmascarar-se amb el rovell i la molsa dels temps, s'ennegreixen i es tornen il·legibles, fins i tot per als que les saben desxifrar.

Revista d'Arqueologia de Ponent 21, 2011, 323-334, ISSN: 1131-883-X

A la segona part del catàleg els autors Marta Monjo, Carme Alós, Ramon Solé i un anònim equip del Museu de la Noguera, conjunt que fa pensar en els anteriors noms esmentats, han fet possible, de manera entusiasta i abrinada, el miracle del Museu i la publicació que, de prim compte, dóna a conèixer la investigació, bellament duta a terme, del 1976 ençà.

És una modèlica memòria d'excavacions sobre la islàmica *Balagay* i les diferents actuacions que han fet possible la coneixença d'un període essencial de la història catalana. Avui dia, quan la informació bibliogràfica sobre els avenços de l'arqueologia medieval és més aviat minsa i, fins i tot, diria que pràcticament inabastable, el fet de poder tenir una informació completa i puntual sobre la muralla del segle VIII, sens dubte un dels monuments defensius conservats de l'etapa islàmica més antics, i sobre el castell, des de les fases inicials dels segles IX i X fins al moment d'esplendor del segle XI, per no esmentar les intervencions urbanes dins el centre o nucli històric o les actuacions perifèriques a la ruralia, suposa un vertader tresor informatiu que no tenim a altres contrades.

El més important, per a mi, és la perfecta simbiosi entre les dues fonts d'informació: la textual i l'arqueològica. No és res més que una tècnica investigadora que aporta a l'estudi de l'edat mitjana unes possibilitats que estan vedades a les èpoques antiga i prehistòrica, en les quals la manca de textos escrits és palesa; i, en aquest cas, la utilització de la documentació cristiana posterior a la conquesta aporta informacions cabdals relatives a l'etapa anterior. És per això que aquesta segona part suposa un exemple a seguir en ulteriors intervencions fora de l'ambient balaguerí o lleidatà.

L'experiència obtinguda de l'examen del Repartiment de Mallorca em permet opinar sobre aquesta tècnica, que agermana la coneixença documental amb una fonda integració de l'investigador dins el paratge que cal estudiar. No cal insistir, una vegada més, en els avantatges que aquesta ambivalència pot aportar. Veient que l'arqueologia medieval pot comptar amb unes esponeroses possibilitats, cal aprofitar-les fins al terme més complet.

No debades aquesta segona part, apareguda en uns moments en què la informació arqueològica, dispersa i pràcticament inassequible a causa de la multiplicitat de centres competents en la matèria, i que no sempre gaudeixen d'un sistema de distribució com cal, arriba en un moment oportú que ens permet oblidar les enyorades publicacions, això sí centralistes i monopolitzadores de la informació, però constants i de segura difusió, a les quals es tenia accés d'una manera gairebé sistemàtica; cosa que, no podem oblidar-ho, en els darrers anys —del 1983 ençà— no existia i feia patir davant la seva absència.

La tercera part és la més important i diria que la més completa, a l'hora d'endinsar-se per entrar en el viure de tots els dies. Balaguer s'incorpora amb tots els mèrits a la sèrie de publicacions —Alarcos, Lietor, Múrcia, Dénia, València, Mallorca, Badajoz, Setefilla, la Meseta castellana, Los Guájares, Almeria, Cadis, Yecla, Cercadilla o el Jaén emiral— que, de manera puntual, aporten una visió sistemàtica dels aixovars casolans i, en aquest cas, de l'ambient palatí, conservats gràcies als elements arquitectònics i decoratius catalogats. Les paraules introductòries són dignes de ser repetides:

> Blaus, vermells, negres, grocs… donen vida a flors, pinyes, magranes, palmetes, tiges, ocells i animals mitològics dins les estances palatines del castell de la Suda de Balaguer. La paraula de Déu recordava els frisos esculpits en guix que ornaven les parets: era el reflex del poder del Senyor de la ciutat, el record destinat a ser perpetu d'una cultura que estava a punt de ser extingida.

Sí, hi ha guix, pedra, maons, alabastre, pintura o experts ciselladors amb afinats estris a la mà i epigrafistes, destres a crear una escriptura de les més formoses d'al-Andalus. Geometria i fullaca, fruites juntament amb animals fantàstics, i l'harpia del castell, per què no la sirena alada del castell?, que es podria considerar com l'emblema de la residència reial. No canta ja, però la seva imatge roman tan encisadora com les sirenes dels clàssics.

La mostra abasta onze fitxes, gala d'un museu de l'arquitectura de les taifes, sens parangó. És llàstima no poder completar l'alifat de *Balagay*, suposaria un tresor excepcional.

La fitxa, completa pel que fa als seus trets identificadors, recull la bibliografia anterior, element fonamental que, ara, no sempre sol ser habitual. Cosa que, al meu entendre, invalida moltes informacions que arriben a través de carreranys telemàtics que no sempre aporten dades fiables.

Dins el catàleg, la sèrie ceràmica abasta un important aixovar domèstic classificat amb criteris funcionals, cosa que és d'agrair perquè fins ara els investigadors havíem donat més importància a la forma en detriment de la funció. En som conscient perquè, en aquest camp, hi he caigut manta vegades. Així, podem gaudir de la vaixella de taula, un verd i morat de taifes, on epigrafia, zoologia, flora i geometria juguen papers semblants; completa descripció formal que, pel meu gust, hauria de poder comptar amb el perfil dibuixat. És un retret a fer, obligat per la deformació arqueològica professional de l'escrivent. Tan sols hi ha un eximent al meu retret, la primcernuda descripció formal del material estudiat. Ara que hem aconseguit que els catàlegs de terrissa analitzats amb mires etnològiques o aquells altres dedicats a ceràmica decorada o pisa fina, fins ara empriu dels historiadors de l'art, portin els perfils de dits atuells, seria adient que les descripcions gràfiques, amb fotografies magnífiques, i escrites vagin acompanyades del perfil dibuixat en un catàleg eminentment arqueològic com aquest.

És una forma de delimitar influències i endemés definir si es tracta d'obra local o importada. La semblança decorativa, formal i cromàtica (fitxes 19 i 20) amb les peces trobades a Albarracín, no totes publicades, o a Benetússer, de les quals tenim un bon catàleg, demanen una puntualització més ajustada que tan sols podrem destriar comparant els perfils formals.

Dins aquest aixovar tenen una especial importància les plates de base plana (fitxes 22 a 24), obrades amb tanta cura, que són mostra d'una perícia poc habitual del terrisser i d'una finor extrema pel que fa al decorador. Oportunament són considerades obra

local, provinents dels forns del Pla d'Almatà com es fa constar:

> Les plates són una de les peces més habituals a Balaguer i es produïen als forns de terrissaires del Pla d'Almatà.

Com he esmentat abans, el fet que la tesi de llicenciatura de Josep Giralt romangui sense publicar i, per tant, que molt pocs puguin gaudir de la consulta d'un exemplar mecanoscrit, fa considerar necessària la publicació dels perfils, car ajudaria a comprendre una de les afirmacions d'aquell autor:

> Malgrat tenir producció pròpia, a les cases es troben peces importades amb decoració a la corda seca total o parcial, decoracions de manganès sota coberta melada, verds i manganesos. Aquesta darrera producció apareix associada a gerretes i safes, algunes d'elles amb motius animals, cordons de la vida o motius epigràfics com *al-mulk* o *baraka*. Són peces produïdes a Madina Azahara i imitacions d'aquestes produccions, i la seva presència en el jaciment denota l'existència de contactes comercials amb la resta del territori d'al-Andalus.

Voldria puntualitzar que, entre els materials del Museu de la Noguera, poques coses poden ser atribuïdes a materials de procedència de Madinat al-Zahrâ'. Aquesta atribució és herència del meu estimat mestre en epigrafia àrab Manuel Ocaña Jiménez, que, en excavar l'any 1971 a Balaguer, defensava la monogènesi cordovesa de la ceràmica en verd i manganès. Encara no es coneixien les produccions perifèriques. Esmenar la plana a un mestre de la categoria humana i científica d'Ocaña és molt feixuc, perquè, endemés, fou un gran amic, cosa que complica la situació. Podria parèixer manca d'afecte envers ell, cosa prou allunyada de la veritat. En efecte, els decorats a la corda seca, fins i tot aquells que adopten aquesta mateixa tècnica aplicada de manera parcial i algunes decoracions en verd i manganès sota coberta, són fruit dels contactes comercials. D'on provenen? Ho podríem saber a través dels perfils i, sens dubte, amb les corresponents analítiques de pasta, però tal cosa és altra història.

Seguint el comentari sobre l'aixovar domèstic, la varietat formal de la vaixella casolana queda reflectida, a més de safes i plates, en diferents formes de gerreta (fitxes 25-33), gerret (34-35), tassa (f. 36) i un fragment de tassa o copa (f. 37) que, per la cobertura vidrada, recorda la *vetrina pesante* bizantina, arribada a través d'exportacions italianes, mereixedora d'un estudi més abrinat. Crida l'atenció la sèrie de vasets, tan semblants en textura a les plates ja identificades, que, a partir de les quatre fotografies que il·lustren la fitxa 38, gosaria atribuir a la producció local. Tal volta sigui una afirmació massa exagerada sense poder fer un examen digital, però les semblances gràfiques permeten pensar tal cosa. La resta d'ampolles (fitxes 39 i 40) sí que es podrien incloure dins els materials de provinença comercial.

L'apartat destinat a la cuina és força interessant i alguns elements, com ara la cassola i l'olla, de pasta negra, caldria comparar-los amb les produccions de cocció reduïda de la Catalunya medieval cristiana. Les de textura més fina i coloració rogenca es podrien atribuir a la producció local, i dins aquest mester la diferenciació formal no és variada, bàsicament grandària i forma oberta definides per les cassoles, grans i petites, i les olles, panxudes i de forma tancada, també diferenciades per la seva grandària. La varietat que es pot imaginar a partir dels receptaris culinaris en àrab, de cronologia posterior als materials de Balaguer, no es pot identificar.

Complementen el material culinari una peça de tipologia nova, cilíndrica, de parets baixes, gruixudes, amb inscripció gravada a l'interior de la base abans de la cuita que podria servir de receptacle per conservar llavors (almenys la paraula en qüestió *al-badr* té aquest significat); les mostres fragmentades de soleres circulars, relacionades amb la cuita del pa, semblants a les localitzades a Pechina (Almeria); morters, gibrell i tapadores, així com un fogó amb tres peus a la base i perforacions a les parets laterals per facilitar l'oxigenació dels calius posats a l'interior. Cal pensar en produccions locals a causa de la morfologia semblant a les peces abans esmentades, útils i mancades de tota pretensió decorativa.

El servei de magatzem sí que presenta una tipologia peculiar, sense gaires paral·lels amb estris destinats a la mateixa funció, documentats a altres indrets fora de la frontera superior. Contenidors panxuts de cos globular (f. 56) i ovoides (fitxes 57-58), de base plana, més petits aquests i de forma sense paral·lels a altres indrets, on forma peculiar, textura i color fan pensar en una producció local. Identificats com a tenalles, del llatí *tinacula*, origen de la tinaja castellana, el mot s'ha mantingut al Principat en detriment de l'arabisme original alfàbia, conservat tan sols a Mallorca i Menorca.

Els contenidors de grandària més reduïda són identificats com a gerres, així com un pitxer i una cantimplora la qual, sense tenir una gran difusió, és peça que començam a conèixer, difosa per gairebé tot al-Andalus.

Les llànties de bec allargat o de cassoleta oberta i bec de pessic entren dins la complexa morfologia local estudiada per Juan Zozaya en la seva tesi, la qual encara roman inèdita.

D'interès molt especial és el tabal o tabalet que aporta una nova forma no registrada fins ara que complementa la tipologia dels instruments de percussió que ja podem conèixer prou bé. Quant a la pipa MN 2.206, deixant de banda el producte que s'incinerava a la cassoleta, és un estri, per a mi, completament nou dins la ja prou complexa taula de formes de les terrisses andalusines donades a conèixer ara per ara.

El catàleg de materials ceràmics queda des d'ara emparellat amb obres semblants dedicades a un indret concret, que han permès una anàlisi exhaustiva on cronologia i funció aporten quelcom més que els estudis tipològics fins ara en ús. Per tant, la col·lecció del Museu de la Noguera és comparable als materials publicats del Portal de Magdalena (Lleida), als de Benetússer (València) i als de Dénia (Alacant).

Completa el catàleg una interessant mostra d'atuells metàl·lics: puntes de fletxa, tisores, sivelles, brida, anella, anells, arracades, fragments de plaques decoratives, campaneta i instruments quirúrgics, cosmètics o de decoració personal, i una petita mostra de moneda del final del califat. Es pot suposar que l'habitual moneda retallada també hi és present però a causa

de la difícil interpretació no s'ha tingut en compte en l'àmbit de l'exposició museogràfica.

Com a colofó d'aquest massa llarg comentari, voldria indicar la meva satisfacció en veure com els materials de la Noguera arriben a l'examen dels investigadors. Quaranta anys d'espera queden prou compensats pel fet de poder gaudir d'aquesta valuosa obra que honora no tan sols els seus autors sinó també tots aquells que han fet possible la publicació i l'exposició d'aquest essencial conjunt arqueològic que, a partir d'ara, servirà de punt de referència per a l'estudi de materials semblants emprats a l'edat mitjana pels habitants de la frontera superior i que necessiten estudis com aquests.

Guillem Rosselló Bordoy
grbordoy@terra.es

Contreras Cortés, Francisco y Dueñas Molina, José (directores) 2010. *La minería y la metalurgia en el Alto Guadalquivir: desde sus orígenes hasta nuestros días*. Instituto de Estudios Giennenses, Diputación Provincial de Jaén. 422 págs. y CD. ISBN: 978-84-92876-02-0.

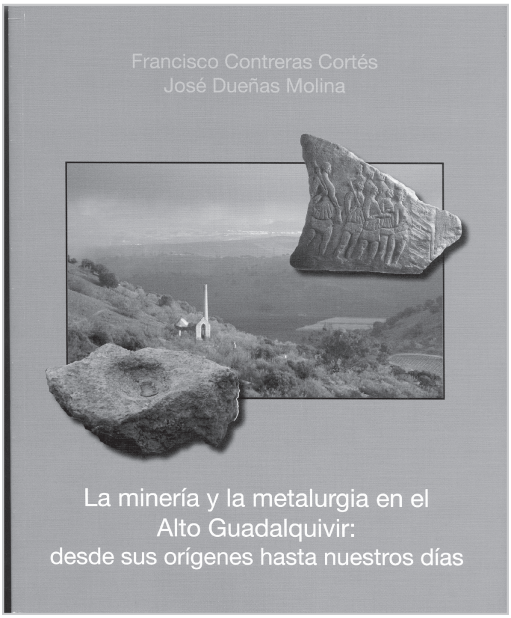

Cuando en los días 14 y 15 de octubre de 2010 se celebró en el Pabellón de Brasil de la Universidad de Sevilla la 1 Reunión de Patrimonio Histórico Minero en Andalucía, organizada por el Proyecto de Excelencia Minería Histórica en Andalucía, los directores del libro que ahora se recensiona, participantes en esa Reunión, nos dieron a conocer esta publicación, que ya tenía en cuenta parte de las conclusiones que en esa Reunión se obtuvieron, especialmente en cuanto a la consideración del Patrimonio Minero-Metalúrgico como constituido por yacimientos de carácter arqueológico que exceden el ámbito de lo industrial (casi siempre lo más evidente), ganando en profundidad respecto a planteamientos parciales, sin dejar de ser fundamentales, como los reflejados en la Carta del Bierzo (2009).

Como se indica en la propia publicación, el trabajo es fruto de las investigaciones llevadas a cabo durante un largo periodo de tiempo por un amplio equipo interdisciplinar compuesto por profesores y alumnos pertenecientes, fundamentalmente, al Departamento de Prehistoria de la Universidad de Granada, a la Escuela Politécnica Superior de Linares de la Universidad de Jaén y al Colectivo Proyecto Arrayanes.

La conocida trayectoria de los directores de la publicación ya apuntan al enfoque del libro; por un lado el Prof. Contreras Cortés, catedrático de Prehistoria de la Universidad de Granada, y por otro, el Prof. Dueñas Molina, Profesor de la Escuela Politécnica Superior de Linares (Universidad de Jaén), Ingeniero T. de Minas y, además, Presidente del Colectivo Proyecto Arrayanes. La confluencia en un momento determinado del desarrollo de las líneas de investigación en un territorio común (distrito minero Linares. La Carolina, provincia de Jaén) es lo que, a mi modo de ver, hace especialmente relevante la publicación.

La parte que se podría definir como más arqueológica se relaciona directamente con el Proyecto Peñalosa, dirigido por el Prof. Contreras, que se inició coincidiendo con la asunción de competencias por parte de la Junta de Andalucía en materia Patrimonio Histórico a mediados de la década de 1980, y que se ha ido desarrollando hasta la actualidad a través de una línea de investigación que ha incluido, además de la excavación del yacimiento argárico que da nombre al proyecto, el análisis del territorio a través de prospecciones arqueológicas.

El otro pilar de la investigación que se refleja en la publicación, la parte más "industrial", proviene del esfuerzo realizado, representado por el Prof. Dueñas, desde la Universidad de Jaén y el Colectivo Proyecto Arrayanes. Este proyecto se inició también hace ya décadas, coincidiendo con el cierre de la última mina de plomo del Distrito, en 1991. Su objetivo es asegurar y potenciar la protección, conservación, recuperación y puesta en valor del patrimonio minero industrial del distrito minero Linares-La Carolina. En su página web <http://www.proyectoarrayanes.org> los interesados pueden conocer en detalle sus acciones y actividades, entre las que quiero destacar la propuesta de declaración y la redacción del expediente que culminó en el año 2008 con la inscripción en el Catálogo General del Patrimonio Histórico Andaluz de sesenta inmuebles del Patrimonio Minero Industrial del antiguo distrito minero.

Como decía, quizás uno de los aciertos mayores de los directores ha sido el diseño de la investigación (además de la constancia y consecución de medios que permiten llevarlos a cabo) y la conformación de los equipos de distintas especialidades, que se refleja en las aportaciones, firmadas individual o colectivamente, a la monografía. Me gustaría resaltar las contribuciones, por citar casos que conozco directamente, de la Dra. Auxilio Moreno Onorato en relación con los estudios arqueométricos o del Dr. Luis Arboledas Martínez referida a la época romana, objeto de su tesis doctoral (publicada con posterioridad a la entrada en imprenta de esta publicación: Arboledas Martínez, L., 2010, Minería y metalurgia romana en el sur de la